

ЖЕСТОВЕТЕ КАТО ПАМЕТ НА КУЛТУРАТА

Маджаров, Джени. (2017). *От избор на владетел до детска игра: Промени при обредния жест в унгарската култура*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 480 с. ISBN 954-07-4269-4

Йонка Найденова

Институт за литература – БАН

През 2017 г. Университетското издателство „Св. Климент Охридски“ публикува монографията „От избор на владетел до детска игра. Промени при обредния жест в унгарската култура“. Неин автор е етнологът унгарист Джени Маджаров, който през последното десетилетие проявява сериозен интерес към жестовете в културата, по-конкретно към жестовото поведение на човека и обредните жестове изобщо, и като се опира на натрупаните познания в различни науки – на първо място, в българската и унгарската култура. Дългогодишните занимания с жестовете, отначало само по отношение на формата, а после и във връзка с тяхното значение и предназначение, използвани при различни общности, подпомагат автора при сравнителното изучаване на жестовете с акцент върху жеста „издигане на човешко тяло“ в българо-унгарски план. Нещо повече: позволяват му да създаде концепция за нов изследователски подход в етнологията, такъв, който, по думите на Маджаров, позволява да се привлече – освен семиотичното познание за знаковите системи – и психологията, и съответно „анализират и проследят в подробности процесите по това, как отделното човешко движение придобива конкретно значение и предназначение, и как тези създадени характеристики се променят“. А в търсене на практическа приложимост Маджаров, който е и университетски преподавател, сам обучава студенти на този подход за анализ на жестовете. Това прави труда определено приносен и актуален. Като дава начало на широко по мащаб сравнително проучване за появата и съществуването на

сродни ритуализирани действия в няколко етнически култури, книгата се явява първо и основополагащо изследване в българската етнология, която разглежда проблема за функцията и семантиката на жеста, неговото предназначение и значение в ритуализираното действие.

Разположено в контекста на унгарската култура, проучването проследява употребата и промените на един жестов модел, в основата на който стои „издигането на човешко тяло“. Прилагането на този символен жест е документирано най-рано при ритуали в древен Вавилон, като след векове жестовият модел е заимстван и получава широко разпространение в унгарската култура. Ето защо обект на изследване са ритуализираните действия от IX век насетне, чак до наши дни, като са включени жестовете и движенията „издигане, носене, люлеене и подхвърляне на човешко тяло“. Образуваният от тях жестов модел създава, както подчертава авторът, идейно единство на изследваните действия и сходство на тяхното предназначение и значение.

Като се спира подробно на ритуализираните действия, Маджаров отбелязва как те преминават от една етническа култура в друга, както и промените на тяхната външна форма, състав, идейно съдържание, предназначение и значение. По този начин се отстоява тезата, че ритуалът, обичаят и празникът са действия, които представляват сбор от подвижни елементи. С помощта на обредния синтаксис натоварените със значение елементи се подреждат в текст. Разчитането на този обреден текст става, като се установи какво е предназначението и значението на съставлящите го елементи. Жестът също е подвижен елемент на културата, който създава съдържанието на обряда, празника и изобщо на ритуализираното действие. Както отбелязва авторът, той притежава не само предназначение и значение, но като семиотичен знак има функция и семантика. Последните две свойства са в центъра на вниманието на разработката, доколкото техният анализ позволява да се установи пътят на заимстване и разпространение в унгарската култура на изследвания жестов модел – „издигане на човешко тяло“.

Новаторската идея на труда, че жестовете са паметта на действието и неговото значение в културата, позволява да се анализира обстойно ролята на жеста при образуване на предназначението и значението на всяко ритуализирано действие. Още повече че предложеният подход съчетава в себе си опита от изследване на етикетното поведение, познанието за проучване на жестовете от изкуствознанието и употреба на инструментариума на семиотиката за работа със знакови системи. Този подход, според становището на Джени Маджаров, не е пригоден за изследване на всички жестове, а главно на участващите в ритуализирани действия (т.нар. „обредни жестове“). Използването му дава нови възможности за изследване на появата, развитието и промяната на отделни обреди, обичаи и празници в конкретна етническа култура.

Прилагайки този изследователски подход, Джени Маджаров показва как могат да бъдат разгледани онези характеристики на обредния жест, наречени „измерения“, които дават точни сведения за неговото ползване, предназначение и значение в контекста на всяко ритуализирано действие. Тези измерения включват: формата на натовареното със значение човешко движение; съпътстващите употребата му условности; връзката между участниците в действието; предназначението и значението на жеста в ритуализираното действие; неговата конкретна функция и семантика. Изброените характеристики образуват система от измерения на обредния жест.

Основна задача на изследването е да установи начина, по който отделни елементи на културата и основно жестовите преминават от състава на един обред, обичай, празник към друг и как се променя тяхната употреба и значение. Авторът прави интересен опит да разкрие процеса по създаване на етническите черти на изследваните ритуализирани действия, както и механизма за навлизане на нови елементи в унгарската култура. Проследен е историческият път, който изминава изследваният жестов модел: от символично действие по въвеждане на владетеля във властта до словесна формула в унгарския език, която е с различно предназначение и значение. На всеки отделен етап от развитие на културата е показана връзката между актуалния светоглед на обществото и начина за употреба на жестовия модел, както и пътят за създаване на неговото конкретно предназначение и значение в ритуализираното действие.

Книгата съдържа и кратък обзор на историята на Унгария от нейното създаване и утвърждаване през X век до средата на XX век и с акцент върху нейните владетели, начините за заемане на върховната власт и ролята на Светата унгарска корона в тези процеси. Това дава възможност по-добре да бъдат разбрани историческите случаи с избора на княз Арпад (IX в.) и княз Ференц Ракоци II (XVIII в.) за унгарски върховни владетели. Както проличава, тяхното законно утвърждаване във властта става с прилагане на древния ритуал „издигане върху щит“. Анализът на ритуала с княз Арпад показва, че най-вероятно неговата употреба при унгарците е наложена от Византия. Независимо че през Средновековието християнската църква значително променя церемонията по утвърждаване във властта, в случая с княз Ференц Ракоци II ритуалът продължава да се прилага. Ала единствено за унгарските благородници той съществува като друг начин (освен короноването) за законово утвърждаване във върховната власт. Ползването на жестовия модел в тази епоха е свързано с поява на неговата етническа функция. Примерът с Ференц Ракоци II свидетелства за промяна във физическата форма на жеста, когато вместо върху щит владетелят се издига на ръце. В тази епоха това не е изолиран случай, защото избраните от австрийския император мъже за управители на области, т.нар. главни жупани, се въвеждат във властта

по подобен начин. Основен момент в тази церемония е ритуал, при който избраният за управител седи върху стол, а местните унгарски благородници го издигат три пъти нагоре. В случая щитът, като символ на война и властта, е заменен от стол, който символизира администратора и неговата власт. Интересен момент при употребата на изследвания жестов модел е фактът, че за благородниците неговото присъствие в церемонията е свързано с идеята за поддържане и отстояване на унгарското национално достойнство.

В Средновековието натовареният със символика жестов модел продължава своето разпространение и в други области на унгарската култура. Джени Маджаров е проследил пътя, който изминава жестовият модел – от употреба в състава на държавния ритуал до годишен обичай при унгарските кавалерийски части. Последният е известен като „Избор на майски крал“. Следва неговото превръщане в ергенски обичай с наименованието „Избор на петдесетнишки крал“. Любопитен е фактът, че от описанията на двата обичая в средновековните извори (XVI – XVIII в.) отсъства изследваният жестов модел. Наличието на останалите измерения на основния обреден жест обаче дава основание на автора да твърди, че тези обичаи представляват продължение на практиката за прилагане на жестовия модел в унгарската култура. Подкрепя за тезата си той търси в подробния и критичен преглед на различни хипотези, в унгарската етнографска и фолклорна наука, за произхода на обичаите по Петдесетница и конкретно на тези, в които присъства „издигането на човешко тяло“. Неслучайно авторът анализира и ролята на църквата и институциите на благородниците, откривайки различни причини относно употребата на този жестов модел от простолюдието и от благородниците; това довежда до забрана и преследване на неговото използване в народния обичай през XVI–XVIII век. Така и обредът със символично „издигане на човек“ отпада от ергенския обичай, но е пренесен към новосъздадения и набиращ популярност момински обичай „Избор на петдесетнишка кралица“.

По-късно изследваният жестов модел се появява в състава и на други женски обичаи, но вече с различно предназначение и значение. Неговата употреба се открива и при такива ритуализирани действия като: раждане, сватба, погребение, пародийно шествие, поздравяване по някакъв повод, детски игри и пр. Така за повече от хиляда години съществуване в унгарската култура изследваният жестов модел изминава сложен път на развитие. Тръгва от ненатоварено със значение човешко движение, преминава през символичен жест, свързан със заемане на властта, също през жест, с който се предопределят плодородието и растежът на хората, за да се появи отново като обикновено човешко движение в детска игра или като символ на унгарската държавна независимост.

Написана с ерудиция и аргументирано, с привеждане на конкретна информация и нейното задълбочено осмисляне, снабдена и с илюстрации,

монографията на Джени Маджаров е сериозно научно изследване с основополагащо значение относно проблема за функциите и семантиката на обредния жест. Освен че осветлява сложната система на част от жестовите в унгарската култура, книгата насочва вниманието и към изследването на жестовите като важна задача за етнологията, защото предоставя добра възможност за разкриване на механизма, по който отделни състави и елементи се пренасят и създават конкретните исторически пластове на културата. Енергията за тази промяна и развитие идва от възможността за непрекъснато движение на самостоятелни елементи, каквито са и жестовите на хората във всяко едно общество и епоха. Така, благодарение на съхранената в обществото памет за жестовите, за тяхното предназначение и значение, се пази и предава етническият характер на всяка култура.

GESTURES AS A MEMORY OF CULTURE

Madzharov, D. (2017). From Choice of Ruler to Child's Play. Changes in the Ritual Gesture in Hungarian Culture. Sofia: St. Kliment Ohridski University Publishing House. ISBN 954-07-4269-4

✉ **Prof. Yonka Naydenova, DSc.**
Institute for Literature
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski Prohod Blvd., Bl. 17.
1113 Sofia, Bulgaria
E-mail: jnaydenova@abv.bg